
HOOFSTUK 7

SAMEVATTING EN GEVOLGTREKKING

1. Die verband tussen regsontwikkeling en die klemverskuiwing in modelle van gestremdheid
  2. Die historiese beskouing en hantering van persone met gestremdhede
  3. Die regsontwikkeling en hantering van persone met gestremdhede op internasionale vlak
  4. Die benadering tot gestremdheid in Europa: Die regsontwikkeling van Europese instrumente
    - 4.1 Regsontwikkeling binne die Europese Raad
    - 4.2 Regsontwikkeling binne die Europese Unie
    - 4.3 Slotopmerking oor die regsontwikkeling in Europa
  5. Die ontwikkeling, hervorming en hersiening van gestremdheidswetgewing binne die VSA
  6. Die Republiek van Suid-Afrika: Die noodsaaklikheid van omvattende gestremdheidswetgewing
-

Die doel van hierdie studie was om die beskouingsverandering van die gemeenskap en die voortspruitende regshantering (ook die internasionale reg) ten opsigte van persone met gestremdhede te ondersoek en 'n wetenskaplike ontleding daarvan te doen. Die wetenskaplike begripsvorming¹ was noodsaaklik ten einde die praktyke en verskynsels in verband met die hantering van persone met gestremdhede deur die reg, die staat en die gemeenskap te begryp en te verklaar, en het noodwendig 'n ondersoek na die wyse waarop gestremde persone juridies hanteer word behels.

---

¹ Wat in hierdie studie in twee modelle van gestremdheid en twee onderskeie beleidsbenaderingswyses tot gestremdheid beslag gevind het - sien in die verband die bespreking in paragrawe 2 en 3 van hoofstuk 1 *supra*.

1. Die verband tussen regsontwikkeling en die klemverskuiwing in modelle van gestremdheid

Die studie bring aan die lig dat gestremdheid aan die hand van twee uiteenlopende modelle – die mediese model en sosiale model van gestremdheid - beoordeel en daarvan hanteer word. Hierdie twee modelle stem ook ooreen met twee beleidsbenaderings tot die reg oor gestremdheid (paragraaf 3 van hoofstuk 1 *supra*). Die historiese (hoofstuk 2 *supra*), internasionaalregtelik (hoofstuk 3 *supra*) en regsvergelykende (hoofstuk 4 en 5 *supra*) ondersoek van hierdie studie is juis deur die prisma van hierdie modelle en beleidsbenaderings as deel van die ontwikkeling op regsgebied bekyk.

In die eerste hoofstuk is hierdie modelle en beleidsbenaderings uiteengesit. In hierdie hoofstuk word die mediese model hanteer in 'n soeke na mediese oplossings wat die gestremde persoon se aanpassing by die res van die gemeenskap moet vergemaklik, terwyl die sosiale model nie net op die individue met 'n gestremdheid nie, maar ook op die fisiese en maatskaplike omgewing fokus.² Volgens die sosiale model is die persoon met 'n gestremdheid nie soseer gestrem weens 'n toestand inherent aan die betrokke individu nie, maar weens die wyse waarop die fisiese en maatskaplike omgewing ingerig is. Die persoon met 'n gestremdheid is dus nie soseer gestrem weens 'n inherente probleem in die persoon self nie, maar omdat hy/sy - weens die wyse waarop die omgewing ingerig is - gestremd gemaak word. In aansluiting hierby fokus die menseregteperspektief binne die sosiale model op die inherente menswaardigheid van persone met gestremdhede.

---

² Areheart BA "When Disability Isn't "Just Right": The Entrenchment of the Medical Model of Disability and the *Goldilocks* Dilemma" (2008) 83.

Dié klem op menswaardigheid benadruk die inherente waarde van die gestremde persoon op gelyke voet met dié van alle ander persone. Dit impliseer dat die “probleem” van gestremdheid nie by die gestremde persoon self lê nie, maar eerder by die versuim om gelyke beskerming aan almal te bied. Die oplossing vir gestremdheid lê dus buite die gestremde persoon. Dit moet daarenteen eerder in die omskikking van die gemeenskap gesoek word. Vanuit hierdie perspektief is die staat daarvoor verantwoordelik om hindernisse te verwyder wat die samelewing skep sodat volle respek vir menswaardigheid en gelyke regsbeskerming vir almal verseker kan word.³ Dit beteken binne ’n pluralistiese staatsbeskouing (paragraaf 3 van die inleidende hoofstuk *supra*) dat die menslike verskeidenheid en multidimensionaliteit van individuele burgers en gemeenskappe - ook sy gestremde burgers en gemeenskappe - erken moet word. Die toepassing van ’n menseregtiperspektief binne die sosiale model van gestremdheid gee uitdrukking aan ’n pluralistiese staatsbeskouing en maak ’n samelewing moontlik wat werklik inklusief is, wat met begrip kennis neem van verskille, wat menswaardigheid respekteer, en vir alle individue en gemeenskappe - ongeag verskille - gelykheid meebring. In die lig hiervan volg dit noodwendig dat ’n menseregtiperspektief binne die sosiale model van gestremdheid ook menseregtelike implikasies het⁴ en binne ’n pluralistiese

---

³ Konvensie oor Gestremdheid paragraaf 2.5 van hoofstuk 3 *supra*. Sien ook Quinn G & Degener T “Human Rights and Disability: The Current Use and Future Potential of United Nations Human Rights Instruments in the Context of Disability” (2002) 10.

⁴ Bickenbach JE “Disability Human Rights, Law, and Policy” in Albrecht, Seelman & Bury (reds) (2001) 567; en Stein MA en Lord JE “Future Prospects for the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities” in Arnardóttir OM en Quinn G (reds) *The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities – European and Scandinavian Perspectives* (2009) 18.

staatsbeskouing funksioneer. Gevolglik word die begrip “normaal” en “hoofstroom” in so ’n beskouing verwerp en menslike diversiteit onderskryf.⁵

Waar die modelle betrekking het op die pogings van teoretici om praktyke en verskynsels te verstaan en te verklaar, het beleid betrekking op die bedrywighede van beleidmakers om praktiese oplossing vir probleme te vind. Afdeling 3 van hoofstuk 1 *supra* het die beleidsrigtings wat ten opsigte van gestremdheid gevolg word, uiteengesit. Dié bespreking betrek nie alle beleidsrigtings tot in die fynste besonderhede nie, maar wel die hoofmomente van die beleidsrigtings ten opsigte van gestremdheid wat in Europa (hoofstuk 4 *supra*) en die VSA (hoofstuk 5 *supra*) gevolg word. Hierdie bespreking het twee beleidsbenaderings op die voorgrond gebring, naamlik die maatskaplike welsynsbenadering en die burgerregte-benadering.

2. Die historiese beskouing en hantering van persone met gestremdhede

Voordat ’n bespreking van bogenoemde beleidsbenaderingswyses by wyse van ’n regsvergelykende studie aangepak is, is die samelewingsbeskouing oor gestremdheid by wyse van ’n kort historiese oorsig weergegee. Hierdie bespreking was noodsaaklik weens een van die vertrekpunte van die studie in paragraaf 3.1 van die inleidende hoofstuk *supra*. Dié vertrekpunt was dat gestremdheid ’n maatskaplike dimensie het en nie alleen ’n oplossing van regsweë verg nie. Daarom was dit belangrik om in hoofstuk 2 *supra* aan te

---

⁵ Traustadóttir R “Disability studies, the Social Model and Legal Developments” in *The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities – European and Scandinavian Perspectives* (2009) 6 en 7; en Bickenbach JE “Minority or Universal Participation: The Politics of Disablement” in Jones M en Marks AB (reds) *Disability, Divers-ability and Legal Change* (1999) 113.

---

toon dat persone met gestremhede, sover bekend, nog altyd anders hanteer is as nie-gestremde persone.

Dit bring belangrike verskille en sprekende ooreenkomste tussen die vroeëre en hedendaagse opvattinge teenoor persone met gestremdhede na vore. Die bestudering van die historiese sienswyses oor gestremdheid bring aan die lig dat hedendaagse opvattinge oor persone met gestremdhede hulle wortels in die verre verlede het. Teen die oorsigtelike agtergrond van die Westerse geskiedenis oor gestremdheid, kon uiteenlopende rudimentêre beleidsbenaderings en die vroegste oorsprong van die huidige wetenskaplike modelle - die mediese model van gestremdheid - reeds onderskei word.

Dit blyk dat vanaf die Ou-Testamentiese tyd tot die Middeleeue die gemeenskap geestesgestremdes meestal gesien het as mense wat van duiwels en bose geeste besete is. Volgens hierdie opvatting is waarskynlik aanvaar dat bonatuurlike, dierlike wesens by die verstandelik gestremde en geestesieke “intrek geneem het” weens hul sondige natuur of die sonde van hul ouers. Gestremdheid word gevolglik as ’n simbool van sonde en straf beskou.⁶ Die siening was met ander woorde dat gestremdheid klaarblyklik deur sonde veroorsaak is. Dít is duidelik dat die oorsprong van die sonde-en-straf sienswyse van gestremdheid - waarvan tekens steeds vandag te bespeur is - in hierdie tydperk te vinde is.

Vanaf die Vroeë Moderne periode (die tydperk tussen die Middeleeue en die Industriële Rewolusie) tot die 18de eeu het ’n klemverskuiwing oor die oorsake van gestremdheid ingetree. Die geloof in die dierlike aard en

---

⁶ Soos ook na verwys in die proefskrif as die “sonde en straf sienswyse” tot gestremdheid.

besetenheid van geestesiekes en verstandelikgestremdes is tydens die Renaissance vervang deur 'n soeke na biologiese oorsake en die behandeling van die siekte of gestremdheid. Demonologie is dus nie meer as die enigste of hoofoorsaak van geestesgestremdheid gesien nie. Hierdie beskouing het die era van die mediese ingryping ingelui wat tot diep in die 20ste eeu wye aanvaarding geniet het. Daarvolgens is gestremdheid 'n siekte, die persoon met 'n gestremdheid 'n pasiënt en is in inrigtings geplaas waar hulle behandel is. Gedurende hierdie tydperk het dit begin gebeur dat die “onaanvaarbare” mense (persone met gestremdhede) in die samelewing enersyds weggesluit is in inrigtings, maar aan die anderkant was daar toenemend na hulle mediese behoeftes omgesien en gesoek na die werklike rede of oorsake vir gestremdheid.⁷

In die studie is ook daarop gewys dat ledigheid en armoede in die Vroeë Moderne tydperk gekriminaliseer en gereguleer is. Dit het 'n direkte impak op persone met gestremdhede gehad aangesien gestremde persone meestal arm was. Die institusionele oplossing vir hierdie probleem was die stig van armhuise waarin onder andere gestremdes gehuisves is. Vir die eerste keer is daar ook besef dat gestremdheid en geestesiekte nie noodwendig as 'n onveranderlike gegewe aanvaar moes word nie, maar dat daar ingegryp kon word om hierdie toestande teë te werk. Die oortuiging was toenemend dat mense met gestremdhede verbeter kan word en selfs volkome kon herstel. Al wat nodig was, was ingryping, onder meer deur die inrigtings wat in hierdie tydperk tot stand gekom het.

---

⁷ Woodill G en Velche D “From Charity and Exclusion to Emerging Independence: An Introduction to the History of Disabilities” 1995 *Journal on Developmental Disabilities* 12.

Die begeerte na 'n "volmaakte" leefwêreld en "volmaakte" liggaam wat in die Vroeë Moderne era op die voorgrond getree het, het ook in die 20ste eeu by inrigtings en tehuise vir gestremdes neerslag gevind. Dit alles kan aangemerkt word as die eerste tekens van die mediese model van gestremdheid waarvolgens mense met gestremdhede in die eerste plek as siek mense beskou is wie se toestand mediese ingryping vereis.

Vanaf die Vroeë Moderne tydperk is daar ook sistematiese onderskeie tussen persone wat verstandelikgestremd is en diegene wat geestesiek is. Hierdie sistematiese onderskeid het aanleiding gegee tot diskriminasie, vooroordeel en onderdrukking van gestremdes. Dit is juis hierdie onderskeid en klassifisering van gestremde persone wat nie net in hierdie tydperk nie, maar ook vandag nog, diskriminasie, vooroordeel en onderdrukking in die hand werk.

Die revolusionêre denkpatroon in die Verligtingsera (wat ongeveer in die 17de eeu 'n aanvang geneem het) het pogings aangemoedig om behandeling vir gestremdes te ontwikkel. Daar is toe begin met omvattende onderrigsmetodes vir dowes en blindes. Die gevolg hiervan in die 18de en 19de eeu was talle uitbreidings van bestaande inrigtings vir geestesgestremdes, die totstandkoming van nuwe inrigtings en die oprigting van residensiële skole vir dowe en blinde persone. Hedendaagse inrigtings en residensiële skole vir dowe en blinde persone het hulle oorsprong in die Verligtingsera.

Gedurende die tydperk kort voor en tydens die Tweede Wêreldoorlog het die toenemende invloed van eugenetika ernstige menseregtevergrype meegebring. Dieselfde invloed het aanleiding gegee tot uiterste vorme van

menseregteskendings teenoor persone met gestremdhede, juis vanweë hulle gestremdheid. Uit hoofstuk 2 *supra* se studie is dit duidelik dat gestremde persone meestal tot tweederangse burgers gereduseer is.

Aangesien die proefskrif in paragraaf 3.1 van die inleidende hoofstuk *supra* as vertrekpunt aanneem dat die reg en gemeenskap onlosmaaklik vermeng is, word die beskouingsverandering van die gemeenskap en die voortspruitende hantering van gestremdes deur die reg (hoofstukke 3, 4, 5 en 6 *supra*) in oënskou geneem. Na die Tweede Wêreldoorlog het die beskouing en reg oor gestremde persone vinnig begin verander. Dít sluit aan by die tweede vertrekpunt van die proefskrif in paragraaf 3.2 van die inleidende hoofstuk. Hierdie vertrekpunt erken die bestaan van 'n algemene soeke na die erkenning van gedeelde waardes, wat uiting vind in 'n universele (internasionale) regsorde, waarin die erkenning van fundamentele vryhede en menseregte as toetssteen vir menslike optrede dien. Weens die werksaamhede van die Verenigde Nasies is fundamentele vryhede en menseregte na die Tweede Wêreldoorlog tot 'n omvattende internasionale stelsel uitgebou wat menseregtestandaarde in internasionale instrumente tot in die fynste besonderhede gestandaardiseer en geïnternasionaliseer het.

Alhoewel die artikulering van die beskerming en erkenning van die spesifieke behoeftes en regte van persone met gestremdhede eers later op internasionale gebied aandag geniet het, is die invloed van menseregte ook onmiskenbaar in die ontwikkeling van die gestremdheidsreg aanwesig. Dit is om hierdie rede dat 'n studie oor die verandering in die beskouing en hantering van internasionale reg ten opsigte van persone met gestremdhede in hoofstuk 3 *supra* aangepak is.

3. Die regsontwikkeling en hantering van persone met gestremdhede op internasionale vlak

Hoofstuk 3 *supra* het op die ontwikkeling van die internasionale reg ten opsigte van gestremdheid gefokus. Die rol van die Verenigde Nasies was hier spesifiek onder die soeklig. In dié verband is op die ontwikkeling van 'n aantal bindende en nie-bindende internasionale regsinstrumente wat handel oor persone met gestremdhede gefokus. Hoofstuk 3 bring aan die lig dat daar, soos reeds hierbo genoem, sedert die Tweede Wêreldoorlog 'n verskuiwing in die benadering tot gestremdheid ingetree het.

Opvattinge oor gestremdheid het die afgelope dertig jaar 'n oorgangsfase beleef vanweë 'n geleidelike klemverskuiwing wat vanaf die mediese model na die sosiale model van gestremdheid ingetree het. Op regsgebied is hierdie ontwikkeling grootliks die gevolg van gestremdhedsverwante en gestremdhedsgerigte instrumente wat in dié tydperk die lig gesien het.

Persone met gestremdhede was vir baie lank grootliks “onsigbaar” vir die opstellers van internasionaalregtelike instrumente en wetgewing teen diskriminasie. Gestremdes het gevolglik geen spesiale en menseregtelike beskerming geniet nie.

In hoofstuk 2 *supra* word aangetoon dat persone met gestremdhede gekategoriseer is as bevoorreedes van mediese en psigiatriese terapie, welsyn en liefdadigheid. Sodoende is gestremdheid in die raamwerk van die mediese model geplaas. So 'n beskouing verleen egter slegs gedeeltelike erkenning aan persone met gestremdhede en kom neer op 'n versuim om

---

hulle in alle opsigte as draers van regte, voordele en verpligtinge op gelyke grondslag met alle ander mense te sien.

Die besef dat gestremdes aanspraak behoort te kan maak op regsbeskerming wat op die gebied van menseregte en wetgewing teen diskriminasie beskikbaar is, het in 1971 tot uitdrukking gekom met die aanname van die Deklarasie van Regte van Verstandelik Gestremdes.⁸

Die eerste internasionale instrument wat erkenning verleen het aan gestremdes se kritiek op die mediese model van gestremdheid was die Standaardreëls van 1993.⁹ Die Standaardreëls skeep basiese internasionale regsstandaarde vir programme, wetgewing en beleidsrigtings ten opsigte van gestremdes. Hierdie internasionale instrument (en ook die ander instrumente wat in paragraaf 2 van hoofstuk 3 bespreek is) het 'n betekenisvolle bydrae gelewer in die klemverskuiwing vanaf 'n mediese model van gestremdheid na 'n sosiale model daarvan en die menseregtebenadering tot gestremdheid.

Die internasionale gemeenskap se verbintenis tot gestremdheid as 'n verskynsel wat menseregterlik hanteer kon word het egter met die aanname van die Konvensie oor Gestremdheid in 2006 neerslag gevind in 'n bindende internasionale instrument. Die Konvensie oor Gestremdheid doen afstand van die mediese model en weerspieël in alle opsigte die menseregteperspektief tot gestremdheid binne die sosiale model.

---

⁸ Sien paragraaf 2.2.2 van hoofstuk 3 *supra*.

⁹ Algemene Vergadering Resolusie 48/96 van 20 Desember 1993 soos bedoel in paragraaf 2.2.5 van hoofstuk 3 *supra*.

Die menseregte van gestremde persone is egter nie net 'n aangeleentheid wat vir die betrokke staat en sy burgers van belang is nie. Die sterk bewoording van die Konvensie oor Gestremdheid bring mee dat die menseregte van persone met gestremdhede wat daarin beskerm word, internasionaal afdwingbaar is. Hieruit volg noodwendig dat elke staat se beleid en praktyk wat persone met gestremdhede betref, kragtens die konvensie aan internasionale monitering en beheer onderworpe is.¹⁰ Dit beteken dat die Konvensie oor Gestremdheid die potensiaal het om nie net 'n (maatskaplike) beskouingsverandering ten opsigte van persone met gestremdhede te weeg te bring nie, maar ook aansienlike momentum in die rigting van regshervorming in talle state te gee. Hierdie aspek sluit aan by die vertrekpunt van die proefskrif (in paragraaf 3.1 van die inleidende hoofstuk *supra*) wat betref die *nexus* tussen gemeenskapsnorme en die reg.¹¹

Die aanvaarding van die Konvensie oor Gestremdheid en sy Opsionele Protokol deur die Algemene Vergadering, en die voortspruitende ondertekening en bekragtiging daarvan deur lidstate is vir huidige doeleindes van besondere belang. Dit dui daarop dat die internasionale gemeenskap gestremdheid as deel van internasionale menseregte erken.¹²

Die Konvensie (soos blyk uit artikel 3 daarvan) beskou nie gestremdheid in die eerste plek as afwykend of as 'n patologiese toestand nie, maar as deel van

---

¹⁰ Gostin L O "Human Rights of Persons With Mental Disabilities – The European Convention of Human Rights" (2000) 23(2) *International Journal of Law and Psychiatry* 126; en volgens Stein MA en Lord JE in Arnardóttir OM en Quinn G (reds) (2009) 31 verwoord die Konvensie oor Gestremdheid die erkenning wat die internasionale gemeenskap aan gelyke waardigheid, outonomieit, en waarde van persone met gestremdhede gee.

¹¹ Stein MA en Lord JE in Arnardóttir OM en Quinn G (reds) (2009) 32.

¹² Stein MA en Lord JE in Arnardóttir OM en Quinn G (reds) (2009) 34.

menslike diversiteit. Uit die algemene beginsels van die Konvensie oor Gestremdheid blyk 'n algehele omwenteling in die beskouing oor persone met gestremdhede en die benadering tot gestremdheid. Die beskouing bevestig die opvatting oor gestremdheid binne die sosiale model van gestremdheid en plaas die klem primêr op die menseregteperspektief daarop. Dit beteken dat 'n herkonseptualisering van gestremdheid as menseregtekonsep op internasionale vlak inderdaad plaasgevind het.

Die Konvensie is die jongste menseregte-instrument van die Verenigde Nasies wat nie alleen 'n bydrae tot gestremdheidsreg maak nie, maar ook tot regsontwikkeling in menseregte in sy geheel. Vir persone met gestremdhede sit die Konvensie die besondere regsverpligtinge van state uiteen om te verseker dat alle persone met gestremdhede die volle voordele van die menseregte waarop hulle net soos enige ander persoon geregtig is, kan geniet. Dit beteken dat die Konvensie oor Gestremdheid as menseregte-instrument 'n pluralistiese staatsbeskouing vir die internasionale gemeenskap van state voorhou. Daarvolgens kan individuele burgers die volle voordele van menseregte waarop hulle geregtig is op 'n multidimensionele basis geniet. So 'n opvatting onderskryf multi-normaliteit en laat ruimte vir menslike diversiteit toe.

Aangesien die gestremdheidsagenda binne Suid-Afrika sterk deur wat elders gebeur beïnvloed word,¹³ was dit noodsaaklik om die internasionale reg in hoofstuk 3 *supra* te bestudeer en ook 'n studie van vergelykbare buitelandse jurisdiksies te onderneem. Twee wêrelddele wat tot dusver die

---

¹³ Priestely M "Developing Disability Studies programme: the international context" in *Disability and Social Change: A South African Agenda* (2006) 19.

gestremdheidsdiskoers in regsliteratuur oorheers het, naamlik Europa en die VSA, is vanuit hul verskillende benaderingswyses tot gestremdheid bekyk.

4. Die benadering tot gestremdheid in Europa: Die regsontwikkeling van Europese instrumente

In Europa het die menseregte-agenda na die Tweede Wêreldoorlog primêr gefokus op die beskerming van mense teen die mag van die staat.¹⁴ Hierdie agenda - waarin veral binne die burgerlike gemeenskapsfeer gekonsentreer is op die bemagtiging van mense op ekonomiese, kulturele en sosiale gebied - was oorwegend suksesvol. Wetgewers en beleidsmakers het mense met gestremdhede egter primêr as behoeftig aan sosiale sekerheid, versorging en bystand gesien.

In die Europese regskultuur word gestremdheid dus basies in terme van maatskaplike welsyn behandel. Die maatskaplike welsynsbenadering van Europa strook grootliks met die mediese model van gestremdheid aangesien die klem van die benadering op die verskil tussen gestremde persone en nie-gestremde persone val.¹⁵

Sedert die 1990's is 'n klemverskuiwing in die beskerming van mense binne die burgerlike gemeenskapsfeer na aktiewe deelname in die ekonomie, kultuur en sosiale gebied merkbaar. Dit blyk uit hoofstuk 4 dat die maatskaplike welsynsbenadering van gestremdheid in die Europese

---

¹⁴ Quinn G "The Human Rights of People with Disabilities under EU Law" in Alston P (ed) *The EU & Human Rights* (1999) 282.

¹⁵ Hendriks A "Promoting Disability Equality after the Treaty of Amsterdam: New Legal Directions and Practical Expansion Strategies" in *Disability Rights in Europe* (2005) 187.

regsisteem gevestig is, maar dat daar 'n behoefte aan opknapping van regsinstrumente bestaan ten einde die gemeenskap nader aan 'n sosiale model en die menseregteperspektief tot gestremdheid te bring. Die ontwikkeling hiervoor is aan die hand van 'n studie binne die konteks van die Europese Raad en die Europese Unie bestudeer.

4.1 Regsontwikkeling in die Europese Raad

By die bespreking van die Europese Raad is twee belangrike verdrae behandel naamlik die Europese Konvensie oor Menseregte en Individuele Vryhede (EKMIV) van 1950 (paragraaf 2.1 van hoofstuk 4 *supra*) en die Europese Sosiale Handves van 1961 (paragraaf 2.2 van hoofstuk 4 *supra*) wat in 1996 hersien is. Laasgenoemde weerspieël 'n meer moderne benadering tot gestremdheid in ooreenstemming met die sosiale model en die menseregteperspektief daarop. Soos uit die bespreking van paragraaf 2.2.1 van hoofstuk 4 *supra* blyk, skep die hersiene 1996-handves, net soos die Verenigde Nasie Konvensie oor Gestremdheid (paragraaf 2.5 van hoofstuk 3 *supra*), nie 'n reeks "nuwe" regte vir persone met gestremdhede nie, maar vul dit eerder die regte van die 1961-handves ten opsigte van persone met gestremdhede aan. Die hersiene handves is die voorloper van die Konvensie oor Gestremdheid. Dié handves beskou gestremdheid nie in die eerste plek as afwykend of as 'n patologiese toestand nie. Die klem op outonomie, integrasie en deelname aan gemeenskapslewe plaas die klem op gestremdheid as deel van menslike diversiteit. Vir doeleindes van hierdie studie was dit belangrik om die beskouingsverandering uit te lig wat in die hersiene handves vervat is. Dit is 'n verandering waarvolgens gestremdheid nie meer ooreenkomstig die mediese model met sy welsynsperspektief as 'n siekte en mediese afwyking verstaan word

wat terapeutiese ingryping vereis nie, maar eerder as 'n sosiale model van gestremdheid wat 'n menseregteperspektief bied. Daarvolgens word die klem op regte van persone met gestremdhede binne die menseregtebenadering op gelyke grondslag met alle ander mense geplaas. Hierdie klemverskuiwing is kernbelangrik vir die verandering van Europeërs se opvatting oor gestremdheid, 'n opvatting van 'n pluralistiese beskouing en van multidimensionaliteit.

In hoofstuk 4 is daarop gewys dat die Europese Raad 'n klassieke inter-regeringsorganisasie is wat in menseregte-aangeleenthede spesialiseer. In dié verband is ook daarop gewys dat die parlementêre vergadering van die raad verskeie aanbevelings (paragraaf 2.3 van hoofstuk 4 *supra*) wat handel oor beleid ten opsigte van persone met gestremdhede aangeneem het. Die reeks aanbevelings en resolusies van die Komitee van Ministers, word gebruik om die twee verdrae, die EKMIV en die Europese Sosiale Handves, te interpreteer.

In paragraaf 2.3 van hoofstuk 4 *supra* is, soos hierbo genoem, na die aanbevelings wat relevant is vir persone met gestremdhede verwys. Een van hierdie aanbevelings is deur die eerste ministeriële konferensie wat in 1991 in Parys gehou is, aangeneem. Dit is aanbeveling (92) 6 oor 'n Samevattende Beleid vir die Rehabilitasie van Mense met Gestremdhede ("Coherent Policy for the Rehabilitation of People with Disabilities") van 1992. Hierdie dokument handel breedvoerig oor gelyke geleentheid vir gestremde persone wat betref arbeid, onderwys, behuising en die reg. Hierdie aanbeveling is 'n jaar later in 1993 deur 'n resoluë van die Algemene Vergadering van die Verenigde Nasies aanvaar en in die

Standaardreëls opgeneem.¹⁶ 'n Tweede ministeriële konferensie het 'n betekenisvolle politieke onderneming deur die ministers opgelewer om binne 'n raamwerk van geen diskriminasie en die instandhouding van menseregte te werk.¹⁷ 'n Verdere betekenisvolle verwikkeling was die tienjaar-aksieplan oor gestremdheid (paragraaf 2.4 van hoofstuk 4 *supra*) wat na afloop van die tweede ministeriële konferensie in 2006 deur die Europese Raad aangeneem is.

Uit hoofstuk 4 *supra* is dit duidelik dat daar vanaf die 1990's binne die Europese Raad betekenisvolle regsontwikkeling op die gebied van gestremdheid was. Hierdie ontwikkeling strook met die regsontwikkeling wat op internasionale gebied waarneembaar was.

4.2 Regsontwikkeling in die Europese Unie

Wat die Europese Unie betref was die fokus op arbeidsaangeleenthede en sosiale beleid. Ten einde te bepaal of die maatreëls wat deur die Europese Unie getref is, die regte van gestremde persone voldoende respekteer, is tersaaklike bepalings in die Verdrag van Amsterdam (paragraaf 3.3 van hoofstuk 4 *supra*) ondersoek. Hierdie verdrag verskuif regskepping oor die behoeftes van gestremde persone ietwat nader aan die hoofstroom van regsaktiwiteit binne die jurisdiksiegebied van die Europese Unie. In dié

---

¹⁶ Quinn G in De Búrca G en De Witts B (eds) (2005) 284 by <<http://siteresources.worldbank.org/DISABILITY/Resources/News---Events/463933-1147810251877/GerardQuinnEuropeanSocialCh.pdf>> (laaste besoek op 31 Mei 2008).

¹⁷ Politieke Deklarasie van die Tweede Ministeriële Konferensie van Minister verantwoordelik vir die Integreringsbeleid vir Persone met Gestremdhede, 7 – 8 Mei 2004, Malaga, Spanje beskikbaar by <[http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/soc-sp/CONFMIN-IPH%20\(2003\)%20%20final%20E%20Political%20Declaration.pdf](http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/soc-sp/CONFMIN-IPH%20(2003)%20%20final%20E%20Political%20Declaration.pdf)> paragraaf 30 (laaste besoek op 25 Februarie 2008).

verdrag word verdere stappe gedoen wat op die beskerming van die belange van gestremde persone gerig is.

Een van die belangrike verdragsveranderinge is meegebring deur artikel 13 van die Verdrag van Amsterdam wat die Europese Unie in staat gestel het om diskriminasie op grond van gestremdheid te beveg.¹⁸ Dit is juis ingevolge hierdie bepaling wat 'n belangrike mylpaal in die bekamping van diskriminasie bereik is met die aanneme van die Raamwerkdirektief.

Die erkenning van die beginsels wat in artikel 13 van die Raamwerkdirektief (paragraaf 3.3.3 van hoofstuk 4 *supra*) vervat is, skep 'n unieke geleentheid vir Europeërs om hulle huidige gestremdheidsreg en -beleid, wat grootliks op die maatskaplike welsynsbenadering geskoei is, in heroorweging te neem. Dit is duidelik uit die studie in hoofstuk 4 dat hervorming daarvan nodig is om gestremde persone op dieselfde grondslag as ander mense te plaas vir sover dit hulle regte en belange betref.¹⁹

'n Verdere belangrike ontwikkeling was die ondertekening en proklamering van die Handves van Fundamentele Regte van die Europese Unie ("Charter of Fundamental Rights of the European Union") van Desember 2000. Die Handves van 2000 skep, soos die Verenigde Nasie Konvensie oor Gestremdheid, nie 'n reeks "nuwe" regte vir persone met gestremdhede nie, maar vul eerder die regte van persone met

---

¹⁸ Die werking van artikel 13 en die Verdrag van Amsterdam word verder bespreek in hoofstuk 4 paragraaf 3.3 *supra*.

¹⁹ Hendriks A in Lawson A (ed) (2005) 192.

gestremdhede aan.²⁰ Die handves maak dit duidelik dat bestaende en erkende regte in die besonder ook op mense met gestremdhede van toepassing is. In dié verband beklemtoon artikel 26 van die Handves van 2000 individuele outonomie van gestremde persone, hulle sosiale integrasie en integrasie by die werk en hulle deelname aan gemeenskapslewe. Dit is besonder belangwekkend dat die Handves van 2000, as voorloper van die Verenigde Nasie Konvensie, nie gestremdheid in die eerste plek as afwykend of as 'n patologiese toestand beskou nie. Die klem op outonomie, integrasie by die werk en binne sosiale sfeer, en deelname aan gemeenskapslewe verleen erkenning aan gestremdheid as deel van menslike diversiteit. Dié beskouing bevestig, net soos die Konvensie oor Gestremdheid, die opvatting oor gestremdheid binne die sosiale model van gestremdheid met beklemtoning van die menseregteperspektief daarop.

Vir huidige doeleindes is dit belangrik om nie net die beskouingsverandering ten opsigte van gestremdheid in die Handves van 2000 te beklemtoon nie, maar om ook te wys op die hantering daarvan in die bepaling teen diskriminasie wat gestremdheid as een van die verbode gronde van diskriminasie lys. As beskouingsverandering hanteer die Handves van 2000 gestremdheid nie ooreenkomstig die mediese model met sy welsynsperspektief as 'n siekte en mediese afwyking wat terapeutiese ingryping vereis nie (sien hoofstuk 1 paragrawe 2.1 en 3.1 *supra*), maar eerder in terme van 'n sosiale model van gestremdheid met 'n

---

²⁰ Lawson A "The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities and European Disability Law: A Catalyst for Cohesion?" in Arnardóttir OM en Quinn G (reds) *The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities – European and Scandinavian Perspectives* (2009) 107.

mensregteperspektief (sien hoofstuk 1 paragrawe 2.2 en 2.2.1 *supra*). Hiervolgens word die klem op die regte van persone met gestremdhede op gelyke grondslag met alle ander mense binne die menseregtebenadering geplaas. Hierdie klemverskuiwing is kernbelangrik vir die verandering van Europeërs se opvatting oor gestremdheid binne die Europese Unie, en aanduidend van regsontwikkeling in Europa. Dit stem ooreen met die klemverskuiwing wat in die hersiene 1996-weergawe van die Europese Sosiale Handves (paragraaf 2.2.1 van hoofstuk 4 *supra*) en op internasionale gebied (hoofstuk 3 *supra*) plaasgevind het.

Wat ook van belang is, is dat die Verdrag van Lissabon van 2009 (paragraaf 3.4 en meer spesifiek 3.4.1 van hoofstuk 4 *supra*) aan die Handves van 2000 regs krag gegee het. Dit beteken dat die handves na inwerkingtreding van die Verdrag van Lissabon, dieselfde regs krag as die ander verdrae van die Europese Unie het.

4.3 Slotopmerking oor die regsontwikkeling in Europa

Uit die studie van hoofstuk 4 blyk dit dat Europa wegbeweeg van 'n maatskaplike welsynsbenadering na 'n meer individualistiese burgerregtebenadering wat tradisioneel met die VSA geassosieer is. Hierdie verandering in benadering is in pas met die ontwikkeling wat op internasionale gebied ingetree het.

As gestremdhedsbeleidmodel het die burgerregtebenadering in reaksie op die maatskaplike welsynsbenadering gevolg. Hiervolgens word sosiale uitsluiting nie gesien as 'n onafwendbare gevolg van gestremdheid nie,

maar die gevolg van 'n diskriminerende houding van die gemeenskap en 'n geskiedenis van uitsluiting waar die gemeenskap nie aanpassings maak vir die behoeftes van persone met gestremdhede nie. Die burgerregte-benadering fokus op maniere waarop die sosiale omgewing toeganklik gemaak kan word en sosiale instellings hervorm kan word om persone met gestremdhede te akkommodeer en aan hulle regte - soos die van alle ander persone – erkenning te gee.

5. Die ontwikkeling, hervorming en hersiening van gestremdheidswetgewing in die VSA

In die VSA het wetgewing vanaf 1948 toenemend gepoog om die burgerregte van persone met gestremdhede te verwesenlik. Dié strewe na gelyke regte vir persone met gestremdhede vind uiting in wetgewing wat met die oog hierop aanvaar is. Die oogmerk was om te verseker dat persone met gestremdhede as gelykes in die samelewing aanvaar word. Die burgerregte-benadering - soos dit neerslag vind in gestremdheidsbeleid - vervang segregasie deur integrasie van gestremdes, verseker gelyke beregtiging oor kwessies wat verband hou met gestremdheid en plaas 'n verbod op diskriminasie op grond van gestremdheid.

Die oorsig oor die Amerikaanse reg oor gestremdheid vanaf 1948 tot 1990 toon dat wetgewing oor gestremdheid in hierdie tydperk op 'n *ad hoc*-basis aangeneem is.

Die Rehabilitasiewet (“Rehabilitation Act”) van 1973²¹ en die Wet op Amerikaners met Gestremdhede (“Americans with Disabilities Act” of ADA)²² van 1990 het die posisie egter drasties verander. Die wette verteenwoordig ’n hoogtepunte op die gebied van gestremdheidsreg in die VSA.

Die ADA was die eerste stuk wetgewing wat persone met gestremdhede as ’n “discrete and insular minority”²³ met ’n geskiedenis van diskriminasie erken het. Uit die bespreking blyk dat die ADA die basis van ’n regte-gebaseerde gestremdheidsbeleid in die VSA geword het. In hierdie wet word gestremdheidsdiskriminasie as ’n burgerregte-kwessie gesien en gestremde persone as minderheidsgroep met ’n geskiedenis van onderdrukking beskou. Die ADA verleen aan gestremdes erkenning as volle regssubjekte met burgerregte gelyk aan dié van enige ander Amerikaanse burger.

Dié beleidsbenadering verskil wesenlik van die tradisionele maatskaplike welsynsbenadering. Gestremdheidsbeleid, volgens die burgerregte-benadering, fokus op maniere waarop die sosiale omgewing toeganklik gemaak kan word en sosiale instellings hervorm kan word om persone met gestremdhede op gelyke grondslag met ander persone te akkommodeer.

---

²¹ Hierdie verkorte Afrikaanse benaming is om doelmatigheidsredes gebruik om te verwys na “Rehabilitation Act of 1973”, *Public Law* 93-112 93rd Congress, H. R. 8070 van 26 September 1973, wat in afdeling 3 van hoofstuk 5 *supra* bespreek is.

²² Om doelmatigheidsredes is die akroniem ADA gebruik om te verwys na die “Americans with Disabilities Act” van 1990, gekodifiseer by 42 U.S.C. § 12101 *et seq.* van 26 Julie 1990, wat in afdeling 5 van hoofstuk 5 *supra* bespreek is.

²³ 42 U.S.C. § 12101 2.

Agtien jaar na die aanname van die ADA blyk daar benewens die definiëringsbeperking (hoofstuk 5 paragraaf 5.4.2 *supra*) van die begrip gestremdheid, egter ook ander tekortkominge te wees. Dit blyk dat goed-ontwikkelde gestremdheidsreg nie net op burgerregte van persone met gestremdhede mag fokus nie. Daar moet noodwendig erkenning verleen word aan 'n hele reeks regte van gestremdes, nie alleen burgerregte en politieke regte nie maar ook ekonomiese, sosiale, en kulturele regte.

Wat vir doeleindes van hierdie studie van belang is, is dat die burgerregte-benadering nie alléén omvattende regsbeskerming aan die gestremde persoon bied nie. Dit blyk uit die studie in hoofstuk 5 - uit 'n menseregte-oogpunt beskou - dat die regte waarop gestremdes kan aanspraak maak ondeelbaar is as dit kom by die verwesenliking van eerste, tweede-, as derdegenerasieregte. Dit beteken dat gestremdheidswetgewing wat slegs op die burgerregte-benadering van gestremdheid geskoei is 'n miskening is van die totale omvang van regsbeskerming - waaraan persone met gestremdhede 'n behoefte het. Wat vir doeleindes van die onderhawige studie van belang is, is dat 'n meer holistiese benadering tot gestremdheidswetgewing aan die hand van 'n menseregtebenadering van gestremdheid gevolg moet word.

6. Die Republiek van Suid-Afrika: Die noodsaaklikheid van omvattende gestremdheidswetgewing

Die bespreking oor die regsposisie in Suid-Afrika het spesifiek gefokus op die gebeure ná 1994 en die invloed van die Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika van 1996 op wetgewing wat vir gestremdes van belang is.

Uit dié studie blyk dat met die aanbreek van die nuwe grondwetlike bestel in 1994 ook weggebreek is van die mediese model van gestremdheid. Dit strook met wat op internasionale gebied, asook in Europa en die VSA, gebeur het.

In die inleidende hoofstuk en in hoofstuk 6 (paragraaf 1 *supra*) is daarop gewys dat die begrip “staat” vir doeleindes van hierdie studie binne die opvatting van ’n pluralistiese staat beskou word. Dit beteken vir huidige doeleindes dat daar binne so ’n staat – soos die Republiek van Suid-Afrika met ’n Handves van Regte as hoeksteen van demokrasie - verskeidenheid moontlik is, burgerskap multidimensioneel is, en elkeen met sy eie bepaalde agtergrond gelyk hanteer word.

Die internasionale reg wat in hoofstuk 3 *supra* oorweeg is, en die regsvergeljkende ondersoek wat in hoofstuk 4 en 5 *supra* gedoen is, het aangetoon dat ’n pluralistiese beskouing toenemend onderskryf word wanneer die hantering van persone met gestremdhede ter sprake is.

So ’n beskouing komplementeer nie net multidimensionaliteit nie, maar ook multi-normaliteit van individuele burgers. Dit onderskryf ’n inklusiewe en geïntegreerde samelewing met inagneming van die menslike behoeftes van persone met gestremdhede binne die sosiale model van gestremdheid. Dit beteken dat die hindernisse wat die “abnormaliteit” van gestremdheid veroorsaak (of vererger), verwyder word en dat die samelewing herskik word om almal – insluitende “persone met gestremdhede” gelykwaardig te akkommodeer.

Die klem op menswaardigheid benadruk die inherente waarde van die gestremde persoon op gelyke voet met alle ander persone. Dit impliseer dat

die “probleem” van gestremdheid nie by die gestremde persoon self lê nie, maar eerder by die gelyke beskerming wat aan almal gebied moet word. Hierdie beskouinge strook ook met die grondliggende bepalings van die tussentydse Grondwet en die Grondwet. Wetgewing wat na inwerkingtreding van die Grondwet aangeneem is, weerspieël die grondwetlike waardes van menswaardigheid, die bereiking van gelykheid, die uitbou van menseregte en die bevordering van vryhede. Hierdie grondwetlike waardes reflekteer ook die internasionale beskouing binne die gestremdheidsdiskoers, die sosiale model van gestremdheid en die menseregte-perspektief daarop.

Dit beteken ook dat die staat verplig is om *alle* burgers se individuele regte op ’n multidimensionele basis te beskerm en te handhaaf. Aangesien die staat se legitimititeit, en trouens, die essensiële grondslag van die bestaan van die staat (as doeltreffende beskermer) van sy effektiewe instandhouding van die regte van sy individuele burgers afhang, word aanvaar dat die staat voortdurend sy doel en funksie moet hersien aan die hand van universeel (internasionaal) gedeelde waardes.

Alhoewel daar ’n grondwetlike verbodsbepaling teen onbillike diskriminasie op grond van gestremdheid bestaan,²⁴ en ander wetgewing voorsiening maak vir die beskerming van regte van persone met gestremdhede, beteken dit nie dat persone met gestremdhede se regte verseker is nie. Soos uit die bespreking in afdeling 3 van hoofstuk 6 *supra* blyk, is daar nie gestremdheidspesifieke wetgewing in Suid-Afrika nie, maar wetgewing wat poog om die regte van persone met gestremdhede in stand te hou, is

---

²⁴ Artikel 9(3) van die Grondwet.

verspreid en gevolglik moeilik toeganklik. Wetgewing wat gefragmenteerd voorsiening maak vir die instandhouding van die regte en behoeftes van persone met gestremdhede kan maklik daartoe lei dat net op bepaalde behoeftes en regte ten koste van ander gekonsentreer word. Dit beteken dat die staat nie die regte van persone met gestremdhede effektief in stand hou nie, en dat die reg hersien moet word aan die hand van universeel (internasionaal) gedeelde waardes wat in die Konvensie oor Gestremdheid neerslag vind.

In die lig van die bespreking in paragraaf 2.5 van hoofstuk 3 en hoofstuk 6 *supra* word ter oorweging gegee dat bestaande wetgewing onvoldoende voorsiening maak vir die verwesenliking en instandhouding van *alle* menseregte en fundamentele vryhede van alle persone met gestremdhede soos wat die Konvensie oor Gestremdheid vereis. Huidige wetgewing wat in afdeling 3 van hoofstuk 6 *supra* bespreek is, kan egter as raamwerk dien vir die proses van ondersoek en regstelling ten opsigte van omvattende gestremdheidswetgewing.

Uit die bespreking in paragraaf 2.2 van hoofstuk 3 *supra* waarin die jarelange aanloop tot die aanvaarding van 'n Konvensie wat op omvattende wyse die menseregte en fundamentele vryhede van persone met gestremdhede behandel, behoort dit duidelik te wees dat 'n omvattende Suid-Afrikaanse gestremdheidswet wat alle menseregte en fundamentele vryhede van elke gestremde persoon beskerm, nie verder uitgestel behoort te word nie. Die Konvensie is aanvaar nadat dit op internasionale vlak duidelik geword het dat 'n universele menseregte-instrument noodsaaklik was omdat gestremde persone in praktyk (alhoewel hulle teoreties dieselfde regte as nie-gestremdes

besit het) nie dieselfde regte as ander mense geniet het nie.²⁵ Net so geniet gestremde persone in Suid-Afrika tans in praktyk (alhoewel hulle teoreties dieselfde regte as ander nie-gestremdes het) nie dieselfde regte as ander mense in Suid-Afrika nie. Die rede hiervoor is dat hulle behoeftes in vele opsigte nie vergelykbaar is met die van ander persone van ons samelewing nie.²⁶

Die Konvensie bepaal dat konkrete, pragmatiese stappe deur staatspartye tot die Konvensie gedoen moet word om die insluiting van alle gestremde persone op alle gebiede te bewerkstellig.²⁷ Wanneer 'n staat - soos Suid-Afrika - die Konvensie bekragtig, moet die verpligtinge daarvan in die staat se nasionale regsraamwerk, ontwikkelingsbeplanning en begroting, sowel as in verwante beleid, gereflekteer word.²⁸ Volgens die Konvensie is die blote opneem van 'n reg in 'n regsinstrument onvoldoende. Ten einde te verseker dat gestremdes se belange deur daardie reg gedien word, moet staatspartye tot die Konvensie verseker dat *alle* menseregte en fundamentele vryhede verwesenlik word.²⁹

---

²⁵ Stein MA en Lord JE in Arnardóttir OM en Quinn G (reds) (2009) 33.

²⁶ From Exclusion to Equality – Realizing the rights of persons with disabilities” in UN Enable *Handbook for Parliamentarians on the Convention of the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol* (2007) 4.

²⁷ Artikel 3 van die Konvensie oor Gestremdheid (“die Konvensie”).

²⁸ Aanhef en artikel 4 van die Konvensie; en “From Exclusion to Equality – Realizing the rights of persons with disabilities” in UN Enable *Handbook for Parliamentarians on the Convention of the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol* (2007) 7.

²⁹ Artikel 4 van die Konvensie; en “From Exclusion to Equality – Realizing the rights of persons with disabilities” in UN Enable *Handbook for Parliamentarians on the Convention of the Rights of Persons with Disabilities and its Optional Protocol* (2007) 16.

Dit is bykans ondenkbaar dat die wetgewing wat in afdeling 3 van hoofstuk 6 *supra* bespreek is alle menseregte en fundamentele vryhede verseker en verwesenlik. Dit beteken dat Konvensie oor Gestremdheid moontlik momentum sal gee aan 'n proses van regshervorming en -ontwikkeling op die gebied van gestremdheid ten einde omvattende gestremdeidswetgewing te skep.

In aansluiting hierby, en die bespreking in paragraaf 2.5.4.1 van hoofstuk 3 *supra*, verkry internasionale ooreenkomste – soos die Konvensie oor Gestremdheid – kragtens artikel 231(4) van die Grondwet as deel van Suid-Afrika se huishoudelikereg regsrag wanneer dit by nasionale wetgewing as wet verorden word. Dit beteken dat 'n internasionale ooreenkoms nie deel van nasionale reg word voordat dit nie as nasionale wetgewing verorden word nie.³⁰ Ten einde aan die Konvensie regsrag te gee, en in die proses van reghervorming en -ontwikkeling op die gebied van gestremdheid, is omvattende gestremdeidswetgewing 'n noodsaaklikheid.

So 'n gestremdeidswet behoort 'n omvattende benadering te volg binne die sosiale model van gestremdheid en die menseregtiperspektief wat dit bied. In dié verband moet erkenning verleen word aan die menslike diversiteit van gestremdheid en die individuele regte en vryhede van persone met gestremdhede soos vervat in die Konvensie oor Gestremdheid.

---

³⁰ Dugard J *International Law A South African Perspective* (2005) 61; en *Pan American World Airways* 1965 (3) SA 150 (A) by 161C – D. Hierdie beginsel word deur die konstitusionele hof in *Azapo v President van die Republiek van Suid-Afrika* 1996 (4) SA 671 (CC) by 688 by paragraaf 26 bevestig.

Uit die studie van hoofstuk 4 en 5 *supra* word ter oorweging gegee dat gestremdheds spesifieke wetgewing vir Suid-Afrika alle aspekte van die lewe van gestremde persone in aanmerking moet neem. Uit 'n menseregte-oogpunt beskou, is die regte waarop gestremdes aanspraak kan maak ondeelbaar as dit kom by die verwesenliking van eerste, tweede-, as derdegenerasieregte.³¹ Dit blyk uit die studie dat goedontwikkelde gestremdhedsreg nie net op óf burgerregte óf op maatskaplike welsyn van persone met gestremdhede mag fokus nie. Daar moet noodwendig erkenning verleen word aan 'n hele reeks regte van gestremdes, nie alleen burgerregte en politieke regte nie maar ook ekonomiese, sosiale, en kulturele regte. Trouens, die Konvensie oor Gestremdheid bevestig dat daar gelyktydig op hierdie regte gefokus moet word. Afwesigheid van gestremdhedswetgewing wat 'n holistiese benadering volg, sal die totale omvang van regsbeskerming waaraan persone met gestremdhede 'n behoefte het misken.

~ooOoo~

---

³¹ *Government of the Republic of South Africa and Others v Grootboom and Others* 2000 (3) BCLR 227 (C); en *Minister of Health and Others v Treatment Action Campaign and Others* (2) 2002 (5) SA 721 (CC).